

МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ
„УЧИТЕЛНОТО ЕВАНГЕЛИЕ НА КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ
„И ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА ХОМИЛЕТИЧНИ
ТЕКСТОВЕ (IX–XIII В.): ФИЛОЛОГИЧЕСКИ И
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ РАКУРСИ“, 25–27 април 2023 г.*

На 24–27 април 2023 г. в София се проведе конференцията „Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX–XIII в.): филологически и интердисциплинарни ракурси“, организирана в рамките на проекта „Словното богатство на *Учителното евангелие* на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“, разработван в Института по балканистика с център по тракология към БАН и финансиран от Фонд „Научни изследвания“¹. Форумът събра над 30 международно признати учени от осем държави и даде повод за плодотворни научни дискусии в областта на най-ранните периоди от старобългарското книжовно наследство. Участниците бяха поздравени от името на организационния комитет от проф. Лора Тасева. Пожелания за успешна

конференция поднесоха и чл.-кор. Илза Пъжева – член на Изпълнителния съвет на ФНИ, чл.-кор. проф. д.н. Александър Костов, член на УС на БАН и председател на Съвета за чуждестранна българистика при БАН, заместник-директорът на Института за балканистика с център по тракология при БАН доц. д-р Калин Стоев и д-р Марио Филипков, представител на партньорите от РИМ – София.

Конференцията беше открита с два пленарни доклада. Първият, изнесен от К р и с т и я н Х а н и к (Вюрцбург), беше посветен на *Учителното евангелие* (нататък *УЕ*) и неговата литургическа употреба. Ханик обърна внимание, че най-ранният от четирите пълни преписа (Москва, ГИМ, Син. 262) не съдържа литургически указания, което според учения може да говори, че по време на възникването на *УЕ* литургичната му употреба не е била водеща. Фактът, че в по-късните сръбски преписи литургическите бележки са по-чести, но не унифицирани, беше разгледан в сравнение с други ръкописи, представящи краткия южнославянски апракос от XIII–XIV в. Беше обърнато внимание и на имената на неделите от Великденския цикъл в *УЕ* и в Типика на Великата църква в Константинопол. Във втория пленарен доклад от Р о л а н д М а р т и (Саар-

* Материалът е разработен в рамките на проект „Словното богатство на Учителното евангелие на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“, финансиран от Фонд Научни изследвания (договор КП-06-Н50/2 от 30.11.2020).

¹ Проект КП-06-Н50/2.

брюкен) творчеството на Константин Преславски беше ситуирано в по-широкия контекст на старобългарската книжнина. Беше отбелязана двойката роля на книжовника в запазването на наследството от Първоучителите, от една страна, и по-нататъшното му развиване, от друга. Марти се спря и на приноса на старобългарския книжовен деец в развитието на различни жанрове, а също и на въвеждането на акростиха в старобългарската литература като структурозадаващ елемент. След двата доклада Л о р а Т а с е в а (София) представи основно проекта, в чиито рамки се проведе научният форум, като се спря на основните цели, на вече постигнатото от екипа и на предстоящите задачи.

Останалите доклади могат да бъдат разпределени в няколко тематични групи.

В първата попадат изследванията, посветени на въпроси, засягащи непосредствено текста на *УЕ*, неговите гръцки първоизточници или рецепцията на отделни слова от него. В началото И в а н Д о б р е в (София) представи две тези за панонската епоха в историята на старобългарската писменост и поп Константин. В първата теза се засяга Панония и особената пъстрота на езика на Седмочислениците, породена от различните славянски племена, с които тази област е била заселена, както и близостта ѝ с вече християнизирани реторомански племена, на които се дължи навлизането на някои термини като *крижъ*, *папежъ*, *мыша*. Според втората теза на изследователя приликата, която се открива в някои части на *УЕ* и началото на *Савина книга*, е резултат от общата панонска редакция на протографите. Д о б р и е л а К о т о в а (София) представи наблюденията си върху уводите и заключенията от гледна точка на текстовете, които Константин Преславски е ползвал като вдъхновение или пък като

директни източници, от които е превеждал. Авторката не оспори утвърденото мнение в науката за тези части от *УЕ*, но прецизира разбирането за начина, по който те са съставяни, като посочи оригиналните текстове (най-често от Йоан Златоуст), от които фрази, изрази или пасажии са заемани и превеждани от старобългарския книжовник. Г е о р г и М и т о в (Льовен) се спря на част от 35-о слово, където се съдържат фрагменти от или приписвани на Исидор Пелусиот – писмо 1959, и на непроучени досега моменти от славянската рецепция на този автор. Ц в е т о м и р а Д а н о в а (София) разгледа Трета беседа от *УЕ* в състава на среднобългарски панигирик от XIV в. Бяха представени наблюдения върху текстологичната традиция в познатите преписи на *УЕ*, анализ на ексцерпираните разночетения, а рецепцията на текста беше коментирана в съпоставка с други произведения от най-ранната книжовна епоха.

Втора група от изследвания разглеждаше *УЕ* в съпоставителен план с други старобългарски текстове. Върху евангелските цитати в авторските части на *УЕ* в сравнение с цитатите в Беседите на Григорий Велики беше фокусиран докладът на П е т р а С т а н к о в с к а (Любляна) и В а ц л а в Ч е р м а к (Прага). Бяха представени както състоянието на изследванията до момента, някои общи положения относно парафразите на цитатите в *УЕ* и случаите в Беседите, където преводът следва латинската версия, така и обобщена статистика, резултат от сравнението на 11-те евангелски цитати в Беседите с тези от *УЕ*. На приликите и/или разликите между *УЕ* и произведенията на Иполит Римски (*Слово за Христа и Антихриста*, *Тълкувание върху Книга на пророк Даниил*) се спря И в а н И. И л и е в (София). Ученият представи лексикални характеристики, специфични за всяка от

разглежданите творби – гръцизми, редуването им със славянски лексеми, редки думи, словообразователни модели. Въз основа на разгледания материал Илиев предложи някои хипотези, свързани с времето и мястото, в които са създадени преводите, а именно, че докато *УЕ* е осъществено и дообогатено в Преслав, то произведенията на Иполит са преведени в Плиска около годините на преврата на Владимир I Расате. М а р и я С п а с о в а (Велико Търново) се спря на трапезната метафора в *УЕ*, старобългарския превод на т.нар. *Шестоднев* от Йоан Златоуст и основните мотиви от Златоуст – противопоставянията чувствена / духовна трапеза, чувствени / духовни ястия². Тези и други Златоустови мотиви са възприети от Константин Преславски, който разширява обхвата на „духовните ястия“, като добавя към Писанията и словата на отците на Църквата.

Немалък брой от представените изследвания бяха посветени на специфични лексикални проблеми, свързани с *УЕ*, но и с по-широкото поле на средновековната българска книжнина. Е л е о н о р а Г а л у ч и (Лече) се спря още веднъж на лексиката на *УЕ* с оглед на някои архаизми и преславизми, тяхната честота и контекст на употреба. По-конкретно на съществителните собствени имена в *УЕ* беше посветен докладът на Е к а т е р и н а Д и к о в а (София). Изследователката представи материал от четирите пълни преписа на старобългарското

произведение, като включи данни и от новооткритите гръцки оригинали. Въз основа на спецификите в предаването на имената бяха направени изводи за адресатите на Константин Преславски – добре подготвени слушатели, за които косвените препратки не са били особен проблем, а също и за общите стратегии на превеждане на тази лексика – превод на прозвищата, фонетично предаване на имената, синонимия в търсенето на добър превод. Освен това бяха изведени обобщения, засягащи методологически проблеми при обработването на този тип езиков материал при съставянето на речници и индекси, например необходимостта да се отбелязват като подлеми съставните антропоними и топоними едновременно към името и прозвището; да се разграничават личности и персонажи със съвпадащи имена. На преводаческите решения за гр. ἄγιον у Константин Преславски и българската средновековна книжнина се спря И в а н П . П е т р о в (София), който проследи както семантичното развитие на тази ключова за аскетическия речник лексема в гръцки (особено в новозаветен и патристичен контекст), така и диахронията на рецепцията ѝ в старобългарска и среднобългарска среда. От многобройните преводачески решения в ранния период, където паметниците най-общо се разделят въз основа на засвидетелстваните еквиваленти на три групи, в по-късната епоха се налага едно, вече терминологизирано решение – подвигъ. Я в о р М и л т е н о в (София) обърна внимание на лексиката в хомилетичните текстове на Константин Преславски в „преславски контекст“, като сподели предварителни наблюдения върху лексикалните „напластявания“, характерни за свързани с Преслав текстове, и тяхното разпространение. Въз основа на избрани словоупотреби в хомилетични текстове, създадени от преславския епископ, и

² И двете, според мен, вероятно стъпват на дихотомията αἰσθησις – νοῦς, развивана по-рано и от Евагрий Понтийски, т.е. сетивната част от човешката същност, възприемаща реалността посредством сетивата, противопоставяща се на духовната, „умната“ част, способна да съзерцава Бога и да се свързва с него в онова, което по-рано през Античността се е свързвало в Платоновото ниво на идеите.

паралелите им от преводни източнобългарски съчинения бе показано, че лексикалните маркери могат да се използват за диференциране на текстове според преводаческите решения, засвидетелствани в тях. Л о р а Т а с е в а (София) и А л е с а н д р о М а р и я Б р у н и (Венеция) въведоха по-широката тема за гръцко-славянските съответствия като критерий за атрибуция на старобългарските преводи. В статистическа перспектива бе разгледана вариативността на съответствията за едни и същи гръцки лексеми в преводни текстове от старобългарската епоха. Резултатите от изследването показаха, че количественият критерий, основан на относителния дял на съпадащите славянски съответствия за общите гръцки лексеми може да бъде използван за атрибуция на текстове с неизвестен автор. Т о м а с Д а й б е р (Гисен) се спря на кратките и дългите прономинални форми в старобългарския превод на *Диалозите* на Григорий Велики. В доклада бе анализирана честотата на изследваните форми и се оцени нейната релевантност към историческата прагматика.

Следващата голяма група доклади бе ориентирана към други средновековни текстове. Д и т е р Щ е р н (Гент) разгледа отношенията между *Adhortatio ad poenitentiam* (Freising II) и *Хомилията за мъченици и апостоли* от Климент Охридски. Ученият представи хипотезата, че текстът от Фрайзингските листове произлиза поне отчасти от този на Климент, като се опита да определи доколко е вероятно паралелите между двата текста да потвърдят каквито и да е твърдения за възможна обща текстова история. А н е т а Д и м и т р о в а (София) говори за архаичните черти в пълния старобългарски превод на Златоустовия сборник *Андриант* (CPG 4330) и поспециално на текста, запазен в късните руски преписи. Като материал за съпос-

тавка бе привлечен и среднобългарският превод в препис на Владислав Граматик (РМ 3/6, 1473 г.). Към двата превода на *Слово за Въведение Богородично* от Герман Константинополски (ВНГ 1103) насочи вниманието си И с к р а Х р и с т о в а - Ш о м о в а (София). Първият превод е още от най-ранната епоха и е запазен в някои староизводни панегирици (например Зограф 94). Покъсно, вероятно през XIV в., хомилията се включва в новоизводните сборници с нов превод. Изследователката съпостави двата превода с оглед на преводаческите стратегии, като отдели специално внимание на лексиката и стилистичните похвати. Т о м а ш М и к у л к а (Прага) представи наблюденията си върху славянската рецепция на византийските катени извън състава на *УЕ*. Изследователят се спря на няколко текста в ВНБС, съдържащи съчетанието отъ съказаниа евангелъскаго, като по-подробно разгледа *Слово за Рождество на св. Йоан Предтеча* (24 юни), чийто гръцки не съвсем точен паралел се открива у изданието на Крамер³. Авторът отбеляза, че приликите с текста в *Supplementum*-а са повече, което потвърждава наблюденията на Д. Котова⁴ за близост на оригинала на *УЕ* с *катена прима*. След анализ на архаичната лексика, синтактичните характеристики и преводаческата техника Микулка изказа предположението, че словото е преведено едновременно със или преди *УЕ*. В дискусиата Д. Котова коментира по-подробно установената близост с ранната форма на катената. Причината за нея според изследователката се крие в това, че *Суплементумът* на Крамер, следващ ръкопис Auct. T I.4 от Бодлеанската библиотека, представя т.нар.

³ С r a m e r 1844.

⁴ К о т о в а 2022a: 5–6, бел. 4; К о т о в а 2022b: 104–105.

разширена катена, която е била източникът на *VE* и която явно е циркулирала в България през X в., както докладът на Микулка показва. Станка Петрова (София) разгледа съществуването на два канона за безплътните сили, които по съдържание са изключително близки – единият на П глас от неизвестен автор, а другият – от Константин Преславски на VIII глас. В представянето се коментира причината за написването на два канона за един и същ празник и бяха предложени обяснения от богословска и херменевтична перспектива. Преслава Георгиева (София) разгледа библейските цитати в първата версия на *Житието на св. Григорий Акрагантски* (BNH 707). В резултат на проучването се открие стремежът на преводача да предава колкото може по-точно текста на първоизточника, а цитатите в житието според лексикалните маркери свидетелстват за близост до архаичния евангелски превод. Освен това бяха анализирани някои общи четения, открояващи по-добре динамиката между отделните преписи на житието в рамките на текстовата традиция на превода.

В последната тематична група могат да се обединят докладите, представящи употребата на дигитални инструменти при работата със средновековни текстове. Ахим Рабус (Фрайбург) постави въпроса за отклоненията и процента „грешки“ при използването на дигитални технологии (по-конкретно платформата *Транскрибус*⁵) за разчитане на ръкописни източници. Ученият призова изследователите, изкушени от качественния анализ, да прегърнат възможностите, които дигиталната хуманитаристика предоставя (въпреки несъвършенствата си). Андрей

Бояджиев (София) представи възможностите, заложили в подготовката на ново електронно издание на *Пандектите на Антиох* – сегментацията на текста, успоредяването с гръцкия текст, библейските цитати, а също и свързване с електронни речници и други преписи на произведението. Юрген Фуксбауер (Инсбрук) и Фабьо Майон (Инсбрук) се спряха на проблемите при лематизирането на двуезичното дигитално издание на *Дионтра* на Филип Монотроп. Докладът представи както проекта и възможностите, които изданието предоставя, така и систематизацията на трудностите, например лематизацията на незасвидетелствани в базисните наръчници лексеми. Ана Михалевиц (Загреб) и Йосип Михалевиц (Загреб) презентираха инструментите, които Институтът по старославянски език в Загреб развива във връзка с изработването на електронна версия на *Речник на хърватската редакция на църковнославянския език*. Като най-значими проблеми бяха посочени невъзможността за дългосрочно финансиране – ситуация, която е все по-често срещана в Европа и затруднява развитието на фундаментално значими начинания като лексикографската работа, а също и техническите спънки в дигитализирането на по-стари свезки и фишовете от изготвената картотека, разчитането на по-стари шрифтове. Бяха посочени някои от решенията им, като например използването на електронната платформа *Wordpress* за изготвяне на електронна версия на речника⁶. Накрая Мартин Русков (Милано) и Лора Тасева (София) представиха по-подробно специализираните софти-

⁵ <https://transkribus.ai> [07.06.2023]

⁶ Достъпен тук: <https://stin.hr/portfolio-items/rjecnik-crkvenoslavenskoga-jezika-hrvatske-redakcije/> [30.05.2023]

уерни инструменти за изготвянето на двуезични индекси към *VE*. Те се спряха както на алгоритмичната схема на процеса, така и на филологическата страна на работата. Бяха разяснени функциите на отделните програмни продукти (Extractor, Integrator и Indexgenerator) и бе описан процесът на съвместната им употреба при създаването на крайния продукт – старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски индекси.

В заключение може да се обобщава, че конференцията съчета в себе си както богатството на традиционния палеославистичен дискурс, така и възможностите, които новите технологии предоставят на медиевистичната наука. Форумът изпълни успешно ролята си на среда за научен обмен, диалог и генериране на перспективи в изследването на една от най-старите книжовни традиции в Европа.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- К о т о в а 2022a: Котова, Д. Слово 19 от Учителното евангелие и неговите гръцки източници. – *Palaeobulgarica*, 46, 2022, 1, 3–28.
- К о т о в а 2022b: Котова, Д. Оригинално произведение на Константин Преславски ли е 42 слово на Учителното евангелие? – *Старобългарска литература*, 65–66, 2022, 99–126.
- C r a m e r 1844: *Catena graecorum patrum in Novum testamentum*. Edidit J. A. Cramer. Tomus II in *Evangelia S. Lucas et S. Joannis*. Oxonii, 1844.

TRANSLITERATION OF THE NON-ROMAN REFERENCES INTO ROMAN SCRIPT

- Kotova, D. Slovo 19 ot Učitelnoto evangelie i negovite grăcki iztočnici. – *Palaeobulgarica*, 46, 2022, 1, 3–28.
- Kotova, D. Originalno proizvedenie na Konstantin Preslavski li e 42 slovo na Učitelnoto evangelie? – *Starobălgarska literatura*, 65–66, 2022, 99–126.

И в а н П . П е т р о в
Институт по Балканистика с център по тракология
Българска академия на науките
ivan.petrov@balkanstudies.bg